

JUGOSŁOWIAŃSKA SZTUKA, nazwa umowna, którą określa się sztukę dawną i współczesną na ziemiach Jugosławii, obejmującą sztukę Macedonii, Serbii, Chorwacji, Słowenii, Dalmacji i Bośni. Ziemie te ze względu na swe położenie geogr. były zawsze ważnym terenem przejściowym pomiędzy Bliskim Wschodem a Europą Pd. i Środk., czego wynikiem było niezwykle zróżnicowanie i bogactwo form artystycznych.

Sztuka przedhistoryczna i starożytna. Najstarsze zabytki sztuki na terenie Jugosławii pochodzą z okresu neolitu. Do takich należy cmentarzysko w Glasinac w Bośni, zawierające także przedmioty z epoki brązu i żelaza, oraz znalezisko w Vinča (ślady osady, idole). Z VI w. p.n.e. — z okresu, w którym istniały liczne kolonie greckie, gł. w Dalmacji (np. Tragurion, obecnie Trogir) — pochodzą artyst. wyroby iliryjskie i gr. (Trebnište w Macedonii). W okresie rzym. prawie cały kraj uległ romanizacji, o czym świadczą ruiny monumentalnych budowli, m.in. w Puli (amfiteatr, I w. n.e.), Splicie (pałac Dioklecjana z mauzoleum cesarza, III–IV w.), Solinie (amfiteatr, II w.); powstały wówczas liczne miasta: Poetovio (obecnie Ptuj), Celeia (Celje), Aemona (Lublana), Singidunum (Belgrad), Justiniana Prima (Caričin Grad) i in. Monumentalny zabytek architektury wczesnobizantyjskiej stanowi bazylika Eufrasiana z VI w. w Poreču (Istria). Mimo zniszczeń w okresie wędrówki ludów kultura antyczna pozostawiła liczne ślady, wywierając wpływ na Słowian, którzy osiedlili się tutaj w VI i VII w.

Sztuka średniowieczna i nowożytna. Najstarszym centrum religijno-kulturalnym i artyst. Słowian bałk. był ośrodek chrześcijaństwa w Macedonii, nad jeziorami Ochryda i Prespa, zał. w 2 poł. IX w. W architekturze tego okresu tradycje hellenistyczno-bizant. łączyły się z elementami małoazjatyckimi (ruiny kościoła św. Ahileja na wyspie tejże nazwy, na jeziorze Prespa i in.). W malarstwie ściennym natomiast przeważały wpływy bizant. (freski w świątyni św. Sofii w Ochrydzie); jednym ze szczytowych osiągnięć sztuki maced. były ikony.

Serbska sztuka średniow. rozwijała się początkowo pod równoczesnym wpływem sztuki romańskiej i bizant. (architektura, iluminatorstwo). Natomiast po wchłonięciu Serbii Przymorskiej przez państwo Nemaniców wzory bizant. stały się dominujące. Architektura serb. rozwinęła się w trzech gł. ośrodkach: w kolebce Serbii — Raszce, w Macedonii, a po 1389 w dorzeczu Morawy. Architektura Raszki rozwinęła ogólnobałk. typ świątyni jednonawowej z kopułą oraz bizant. układ wnętrza, łącząc je z formami romańskimi (Studenica ok. 1183, Žiča 1208–15, Mileševa 1234–35, Sopoćani ok. 1255) i zbliżając się stopniowo do typu romańskiej bazyliki (Dečani 1327–35). W Macedonii obok form nawiązujących do tradycji miejscowych (przebudowy cerkwi dawniejszych, np. cerkwie klasztorne w Staro Nagoričane 1313 i Bogorodicy Ljeviškiej w Prizrenie 1307) rozwinęły się typy cerkwi bizant. na planie krzyża, z kopułą (np. tzw. cerkiew Królewska w Studenicy ok. 1313–14) lub z pięcioma kopułami (Gračanica). W dorzeczu Morawy budowano cerkwie pięciokopułowe wzorowane na architekturze klasztornej z Athos (np. cerkiew w klasztorach Manasija nad Resavą ok. 1418 i Ravanica 1376–81) i jednonawowe (cerkiew Lazarica w Kruševacu ok. 1375, Kalenić 1413–17); bardzo wzbogaciła się wówczas dekoracja architektoniczna. Serbskie malarstwo średniow. rozwijało się pod wpływem Bizancjum, przechodząc od hieratycznego akademizmu XII w. (Studenica, Žiča) i antykizującego archaizmu do rodzimego stylu malowideł w Mileševa (1238) i osiągnęło

punkt szczytowy w niezwykle ekspresyjnych i dynamicznych malowidłach w Sopoćani (ok. 1255). Pod koniec XIII w. styl monumentalny ustąpił miejsca stylowi naracyjnemu; równocześnie malarstwo serb. łączyło się ściślej z malarstwem bizant. okresu Paleologów, np. malowidła w cerkwi Bogorodicy Ljevińskiej w Prizrzenie (1307), w cerkwi św. Klimenta w Ochrydzie (1295) i w Staro Nagoričane (1319), a także freski w cerkwi Królewskiej w Studenicy (1314). Malowidła w dolinie Morawy odznaczają się finezją wykonania i delikatnym kolorystem. Po upadku państwa serb. sztuka serb. egzystowała aż do XVIII w. gł. jako sztuka klasztorna, nawiązująca do dawnych form.

Sztuka Dalmacji miała charakter odmienny ze względu na żywe tradycje antyczne i bliskie sąsiedztwo Włoch. W okresie przedromańskim wznoszono tu rotundy nawiązujące do tradycji poantycznych (kościół św. Donata w Zadarze, ok. 805) oraz liczne małe kościoły „swobodnych form” (np. kościół św. Krzyża w Ninie). Stosowano także powszechnie przejętą z Włoch ornamentykę arch. w formie dwutaśmowej plecionki. Za panowania dynastii chorw. (ok. 800–1102) nowe elementy w budownictwie wprowadzili benedyktyni z Monte Cassino. W XII–XIII w., powstawały w miastach katedry romańskie nawiązujące do wzorów pd.wł. (Kotor, Dubrownik, Trogir), lub pn.wł. Z okresu gotyku najwspanialsza jest katedra w Szybeniku z XV w. (budowana przez Juraja Dalmatinaca, dokończona w stylu renesansowym przez Niccolò Fiorentina). Architektura renesansowa rozwinęła się w Dubrowniku (portyk Pałacu Rekrów), w Trogirze, Splicie i Szybeniku. W XVI w. wskutek wojen z Turkami rozwinęła się architektura obronna. W romańskiej rzeźbie dalmatyńskiej wyróżniają się drzwi drewniane katedry w Splicie z 1214 (dzieło Andriji Buvinji) oraz portal katedry w Trogirze z 1240 (dzieło mistrza Radovana). W XV w. najwybitniejszym rzeźbiarzem był Juraj Dalmatinac, czynny także jako architekt (baptysterium katedry w Szybeniku, dzieła w Splicie i Dubrowniku). Reprezentantem rzeźby renesansowej był Niccolò Fiorentino (kaplica bł. Jana Ursini w katedrze trogirskiej, 1468–97). Malarstwo dalmatyńskie rozwijało się równoległe z kierunkami malarstwa wł. (zwłaszcza weneckiego), dochodząc do najwyższego poziomu w Dubrowniku (Nikola Božidarević — Nicolaus Rhauginus, zm. 1517, i Mihajlo Hamzić, czynny między 1509 a 1518). W iluminatorstwie zaznaczyły się wpływy malarstwa zach.eur., a także bizantyjskiego.

W sztuce Bośni charakterystyczne są zamki obronne, tzw. kule; wśród innych zabytków o charakterze rodzimym wyróżniają się bogumilskie kamienie nagrobne, tzw. stećki (XII–XV w.), zdobione reliefami o motywach ornamentalnych i figuralnych. Swój odrębny charakter zawiązuje Bośnia architektury i zdobnictwa pochodzenia tur., które w połączeniu z rodzimą sztuką lud. wytworzyło w tym kraju swoistą półorientalną kulturę.

Na ziemiach pn. Chorwacji oraz w Słowenii sztuka wczesnośredniow. rozwijała się w kontakcie ze sztuką sąsiednich centrów alpejskich i nadmorskich. Nie zachowały się jednak zabytki monumentalne. Właściwym stylem średniow. w Słowenii i Chorwacji był gotyk (katedra w Zagrzebiu z XIII w.). Najbardziej swoisty jest słoweński, a ponieważ i chorwacki, typ wiejskich kościołów gotyckich (gł. hałowych), bogato zdobionych freskami (np. Gosteče k. Škofja Loka i in.). Styl gotycki, zarówno w architekturze, jak i malarstwie, docierał także do Istrii, gdzie zaznaczyły się też wpływy weneckie (freski w Beram, Pazin, Draguč, Hrastovlje). Renesans w Chorwacji i w Słowenii nie rozwinął się w pełni. Liczne są natomiast budowle barokowe — sakralne i świeckie; równoległe rozwijała się rzeźba barokowa (Francesco Robba ok. 1698–1756, pracował m.in. w Lublanie); dla barokowego malarstwa monumentalnego charakterystyczny jest iluzjonizm, wprowadzony przez malarzy wł., rozwijany dalej przez słoweń. malarza Franca Jelovška (1700–61), a w Chorwacji przez Ivana Rängera (1700–63).

Sztuka nowoczesna. Proces unowocześnienia

sztuki rozpoczął się w XVIII w., w każdym środowisku inaczej — zależnie od tradycji i warunków lokalnych. Pierwszym malarzem nowoczesnym w Słowenii był Fortunat Bergant (1721–69), malarz ekstat rel. i rokokowych portretów; malarstwo rel. uprawiali też m.in. Valentin Metzinger (1699–1759), Anton Cebej (1722–po 1774) i Martin Johann Kremser-Schmidt (1718–1801). Od pocz. XIX w. malarstwo słoweń. rozwijało się równoległe do sztuki zach.eur., przechodząc kolejno przez fazy klasycyzmu (Fran Kavčič, zw. też F. Caucig 1762–1828), romantyzmu i biedermeieru (Josip Tominc 1790–1866), tradycji ponazarejskich (Janez Wolf 1825–84), realizmu (Janez Šubic 1850–85 i Jurij Šubic 1855–89, Ivana Kobilca 1862–1926) wreszcie impresjonizmu (Ivan Grohar 1867–1911, R. Jakopič, Matevž Sternern 1870–1949, Matija Jama 1872–1947). Sztukę współczesną reprezentują: malarze — Gojmir Anton Kos (ur. 1896), Stane Kregar (ur. 1905), France Mihelič (ur. 1907); rzeźbiarze — Lojze Dolinar (ur. 1893), Boris Kalin (ur. 1905) i Zdenko Kalin (ur. 1911); grafik Božidar Jakac (ur. 1899) i in.

W Chorwacji pierwszym malarzem nowoczesnym był Vjekoslav Karas (1821–58). W pocz. XIX w. rozwinął się portret (Mihajlo Stroy 1803–71, Ivan Zasche 1826–63) oraz malarstwo hist. (Ferdo Quiquerez 1845–93). W 2 poł. XIX w. nastąpił wielki rozkwit twórczości; obok folklorystycznego malarstwa rodzajowego Nikoli Mašicia (1852–1902), wirtuozostwa kolorysty Vlahy Bukovaca (1855–1922) i Celestina Medovicia (1857–1920), zjawiają się malarze rodzajowi i hist., jak Oton Iveković (1869–1939), grafik i malarz krajoznawcy morskigo Menci Clement Crnić (1865–1930), Ferdo Kovačević (1870–1927), Branimir Senoa (1879–1939) i in. Znaczący wpływ wywarł Bela Čikoš-Sessia (1864–1931), ze swoim malarstwem inspirowanym twórczością lit. Grupę impresjonistów stanowili: Josip Račić (1885–1908), Miroslav Kraljević (1885–1913), Vladimir Becić (1886–1954) oraz Oskar Herman (ur. 1886). Starszą generację współczesnych reprezentują zwłaszcza Ljubo Babić (ur. 1890), Krsto Hegeđušić (ur. 1901) i jego grupa „Zemlja” oraz Szkoła Chlebińska — najwyższe środowisko sztuki „naiwnej”, bardzo rozwiniętej w J. Wybitnym grafikiem był Tomislav Krizman (1882–1955). W rzeźbie chorw. nad całym pokoleniem starszym (Ivan Rendić 1864–1932, Robert Frangeš-Mihanović 1872–1940, Rudolf Valdec 1872–1929) góruje monumentalna sztuka I. Meštrovicia; na podkreślenie zasługuje także twórczość Tomi Rosandicia (1878–1958), Antuna Augustinicia (ur. 1900), Franjo Kršinića (ur. 1897) oraz Vani Radauša (ur. 1906). W dziedzinie architektury wyróżnił się w pocz. XX w. Viktor Kovačić (1874–1924).

Początki modernizacji sztuki serb. związane są z procesem jej okcydentalizacji i zarazem laicyzacji; proces ten, rozpoczęty już w XVIII w., postępował stopniowo, gł. w Wojwodinie i Sremie. W dziedzinie portretu, rozwijającego się najwcześniej, czołowym malarzem był znakomity kolorysta Konstantin Danil (1798–1873), przedstawicielem romantyzmu — Djura Jakšić (1832–78). Do ostatecznej emancypacji malarstwa serb. przyczyniła się twórczość trzech malarzy realistów z Wojwodiny: D. Krsticia, Uroša Predicia (1857–1953) i Paji Jovanovicia (1859–1957). Pierwszym reprezentantem plenerizmu był Marko Murat (1864–1944), impresjonizmu — Nadežda Petrović (1873–1915). Rzeźba w XIX w. przesyła tradycje akademizmu i naturalizmu (Djordje Jovanović 1861–1953, Simeon Roksandić 1874–1943).

Po II wojnie świat. nastąpiło ściślejsze zbliżenie między sztuką Serbów, Chorwatów i Słowenców, a także Macedończyków, zapoczątkowane już 1903 na pierwszej wystawie „jugosłowiańskiej” w Belgradzie.

Bogate tradycje ma na terenie Jugosławii rzemiosło artyst. i sztuka lud. (snycerstwo, wyroby z metali, zwłaszcza między i srebra, tkactwo i ceramika). Tabl. Sztuka jugosłowiańska.

W. MOŁE *Sztuka Słowian Południowych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962; J. MAL *Zgodovina umetnosti pri Slovencih*,

JUGOSŁOWIAŃSKI TEATR

Hrvatih in Srbih, Ljubljana 1924; F. STELÈ *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, Ljubljana 1924; M. KAŠANIN *Dva veka srpskoga slikarstva*, Beograd 1942; L. BABIĆ *Umetnost kod Hrvata*, Zagreb 1943; M. KOLARIĆ *Srpska umetnost XVIII veka*, Beograd 1954; M.B. PROTIĆ *Savremenici, likovne kritike i eseji*, Beograd 1955.

Wojślaw Molè